

تحليل سيرة حضرت زينب (عليها السلام) در مدیریت بحران عاشورا با تاکید بر مسئولیت پذیری اجتماعی

فاطمه سلیمانی

حوزه علمیه فاطمه الزهرا (سلام الله علیها) اهواز - خوزستان

چکیده :

واقعه عاشورا، نقطه‌ای برجسته در تاریخ اسلام است که جلوه‌های والای ایثار، ایمان و مدیریت بحران را در خود دارد. حضرت زینب (سلام‌الله‌علیها) با ایفای نقش محوری پس از شهادت امام حسین (علیه السلام)، توانست با صبر، عقلانیت و قدرت بیان، کاروان اسرا را هدایت کرده و پیام نهضت حسینی را به جامعه منتقل کند. این مقاله با رویکرد توصیفی-تحلیلی، به روش کتابخانه‌ای به بررسی ابعاد مسئولیت‌پذیری اجتماعی در سیره ایشان می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که حضرت زینب (علیها السلام) با تکیه بر ایمان، آگاهی و شجاعت، الگویی ماندگار از رهبری در بحران ارائه داده‌اند که می‌تواند راهنمایی مؤثر برای جوامع امروزی در مواجهه با چالش‌های اجتماعی باشد. تحلیل این سیره، نشان‌دهنده پیوند عمیق میان تعهد دینی و مسئولیت اجتماعی در مدیریت بحران است.

کلیدواژه: سیره، عاشورا، مدیریت بحران، اجتماع، حضرت زینب (سلام الله علیها)

مقدمه:

در تاریخ پر فراز و نشیب اسلام، واقعه عاشورا نه تنها نقطه‌ای از اوج ایثار و شهادت است، بلکه بستری برای ظهور والاترین جلوه‌های مدیریت بحران در سخت‌ترین شرایط انسانی نیز به شمار می‌آید. در این میان، حضرت زینب (سلام‌الله‌علیها) به عنوان یکی از برجسته‌ترین شخصیت‌های این واقعه، با ایفای نقشی بی‌بدیل در هدایت کاروان اسراء، مقابله با بحران‌های روانی، اجتماعی و سیاسی پس از شهادت امام حسین (علیه‌السلام)، و رساندن پیام عاشورا به گوش تاریخ، الگویی بی‌نظیر از مسئولیت‌پذیری اجتماعی و رهبری آگاهانه را به نمایش گذاشت.

سیره عملی ایشان در مواجهه با بحران، نه تنها نشان‌دهنده تسلط بر خویشتن و صبر الهی است، بلکه بیانگر عقلانیت، شجاعت، ولایت‌مداری و جامع‌نگری در مدیریت شرایط بحرانی است؛ ویژگی‌هایی که امروزه نیز می‌توانند راهگشای جوامع در مواجهه با چالش‌های اجتماعی باشند. این مقاله با تمرکز بر تحلیل سیره حضرت زینب (علیها السلام) در مدیریت بحران عاشورا، تلاش دارد تا ابعاد مختلف مسئولیت‌پذیری اجتماعی ایشان را واکاوی کرده و الگویی کاربردی برای رهبران، فعالان اجتماعی و زنان مسلمان ارائه دهد.

بحران

آشفتگی و تغییر حالت " تغییر حالت ناگهانی مریض تب دارد که منجر به بهبودی یا مرگ او بشود (عمید، ۱۳۸۹، ص ۱۹۰)

مسئولیت پذیری اجتماعی:

مسئولیت در لغت به معنای پرسیده شده، خواسته شده. (عمید، همان، ص ۸۵۸)

مسئولیت در اصطلاح: آنچه که انسان عهده دار و مسئول آن باشد از وظایف و اعمال و افعال. (عمید، همان، ص ۸۵۸)

این دو مفهوم در کنار هم، چارچوبی تحلیلی فراهم می کنند که در آن سیره حضرت زینب (علیها السلام) نه به عنوان یک روایت تاریخی منفعلانه، بلکه به عنوان الگویی فعال در مدیریت بحران و مسئولیت پذیری اجتماعی مورد بررسی قرار می گیرد. این رویکرد، امکان استخراج درس های کاربردی برای جامعه معاصر — به ویژه در شرایط بحران های سیاسی، فرهنگی و امنیتی — را فراهم می سازد.

زندگی نامه حضرت زینب علیها السلام

زینب: در لغت، به معنی درخت نیکو منظر و خوشبو (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۴۵۳) و مرکب از دو کلمه «زین» و «اب» به معنای زیور پدر (زبیدی واسطی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۶۰) توسط پیامبر (صلی الله علیه و آله) بر او نهاده شد. حضرت زینب (علیها السلام) را صدیقه صغری می نامیدند زیرا شباهت های بی شماری بین ایشان و مادرشان دیده می شد. زینب (علیها السلام)، آفتاب عفت زهرا در حجاب است. زینب مرزبان پاکی و پاکدامنی است؛ در عین حال همین زینب آنجا که وظیفه و تکلیف اقتضا می کند - نه هر امر غیر ضروری - زبان علی در کام می شود و ذوالفقار علی در نیام.

زینب کبری دومین بانوی بزرگ از بانوان گرامی خاندان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) است زندگی پر بار آن حضرت آکنده از فضایل و کرامات بوده موجبات بزرگی و قداست و روحانیت در آن موج زده پر از تواناییها، قابلیتها و عوامل رشد و پیشرفت بوده است از همین رو است که هر صفحه از صفحات نورانی زندگی آن بزرگوار سزاوار تحقیق و بررسی است نگاشتن زندگینامه درخشان آن حضرت میتواند کوششی در راه ارائه الگویی روشن و مناسب برای زنان با ایمان بوده بلکه بهترین اسوه برای هر زنی است که در پی دستیابی به زندگی سعادت‌مندانه و رسیدن به بهشتی است که پهنای آن به وسعت آسمانها و زمین است (قزوینی، ۱۳۸۹، ص ۱۱)

اگر زندگی این بانو را از لحاظ قانون وراثت مورد بررسی قرار دهیم خواهیم دید که هاله هایی از شرافت و جلالت وی را در بر گرفته است شرافتی که به جز مادرش حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) هیچ زن دیگری به آن دست نیافت مادرش نیز خانم فاطمه زهرا (سلام الله علیها) است که سرور زنان دو جهان و برترین و شریفترین زن در جهان است چه باید گفت درباره چنین مادری که چنین دختری به دنیا میآورد دختری با پختگی و کمال زودرس که از سینه برترین مادران عالم شیر فضیلت نوشیده و در دامن دختر و حبیبه و عزیز رسول خدا پرورش یافته است این دختر حاصل عمر پدر و مادر است که ویژگیهای ممتاز و مکارم اخلاق در زندگانی هر کدام از آنها پرتو افکن است و هر صفحه از صفحات زندگی آنان افقهای وسیعی در برابر انسان می‌گشاید تا مرغ فکر خویش را در عرصه آن به پرواز درآورد و ستارگان فضیلت در آسمان آن بدخشند آری او زینب است و چه میدانی که زینب کیست او زینب است دختر پیامبر امین او زینب است مادر محنت و مصیبت‌فته و نخواهد یافت و حتی امید دست یافتن به آن را در سر نخواهد پرورد او بزرگترین دختر حضرت امام امیرالمومنین علی بن ابیطالب علیه السلام است موالی که دومین مرد بزرگ جهان هستی است وی پس از شخصیت ممتاز رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) شریفترین کسی است که آسمان بر وی سایه افکنده و زمین وی را و زمین وی را بر پشت خود حمل نموده است. (قزوینی، همان، ص ۲۲)

مدیریت بحران حضرت زینب (سلام الله علیها)

در تحلیل و بررسی نقش اسرا به ویژه زینب کبری علیها السلام، الگوبرداری از مدیریت بحران عقیده بنی هاشم امری کاربردی است؛ زیرا آن حضرت ثابت کرد در بدترین شرایط، خشن‌ترین حکومت، حتی در اسارت، و در حالی که از هرگونه تأمین جانی خود و اطرافیان و ابستگان بی‌بهره است. (حسینی کوهساران، ۱۳۹۴، ص ۷۶)

بعد از عاشورا:

نشان دادن پیروز و شکست خورده واقعی

بر طبق عموم نقل‌ها، کاروان اسراء را فردای عاشورا نزدیک ظهر حرکت دادند. مطلبی که در این موقعیت از حضرت زینب مشاهده شد این است که وقتی کاروان به کنار پیکر غرق به خون امام حسین ع رسیدند، با فریادی بلند و زبانی سوزناک، معرفی مختصری از امام حسین ع و نسبت ایشان و کاروان اسراء با پیامبر اکرم ص به عمل آورد و فرمود:

«ای محمد! صاحب آسمان بر تو درود بفرستد! این حسین است که عریان افتاده و به خون خود در غلظتیده و اعضای بدنش تکه‌تکه شده‌اند. ای محمد! و ببین که دخترانت اسیر و ذریه‌ات شهید شده‌اند که باد صبا بر پیکر بی‌جان آنها می‌وزد.»

نکته مهمی که در بحث ما قابل توجه است این است که راویان متعددی که این ماجرا را نقل کرده‌اند، در پایان نقل‌شان این جمله را افزوده‌اند که: «أُبَكَّتْ وَاللَّهِ كُلَّ صَدِيقٍ وَعَدُوٍّ» به خدا سوگند هر دوست و دشمنی را به گریه انداخت. (خوارزمی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۴۵)

ابتدا باید توجه کرد که این اقدام حضرت زینب س با دستور امام ع منافاتی ندارد. در برخی نقل‌ها بین اقدام حضرت زینب و سایر زنان تمایز گذاشته‌اند که «حضرت زینب س چنین ندا کرد و زنان صورت خراشیدند» (ابومخنف، ۱۴۱۷، ص ۲۶۰). پس، اگرچه احتمالاً برخی زنان صورت خراشیده‌اند؛ اما او، که توصیه ویژه‌ای از امام ع داشت، نه گریبان چاک کرد و نه صورت خراشید. درواقع، امام حسین ع ایشان را از هرگونه عجز و لابه و اقدامات عاطفی دیگری که نشان‌دهنده ذلت و بیچارگی اهل بیت باشد، برحذر داشته بود؛ اما نفرموده بود: فریاد غلبه سر نده!

به تعبیر دیگر، این فریاد حضرت زینب، فریاد پیروزی حقیقی امام حسین ع و شکست دشمن بود که در همان صحرای کربلا و پیش از اینکه از معرکه خارج شوند، این پیروزی را بر حضار (که همان دشمنان امام بودند) اثبات کرد. توجه شود که در این جملات راویان مختلف، این حادثه را با تعبیر «أُبَكَّتْ كُلَّ...» (همه را گریانند) بیان کردند، نه با تعبیر «بکوا» (گریستند). در منطق مردانه، هرکسی که در جنگ پیروز شود خندان است و کسی که شکست خورده گریان است؛ و دیدن گریه و ذلت اسراء همواره مایه خشنودی گروه پیروز بوده است؛ چنانکه روز عاشورا و در مقابل ضجه اسراء هلهله سر می‌دادند. اما حضرت زینب با فریادش، مردان دشمن را که تا دیروز می‌خندیدند، گریانند. پیروزی بر دشمن با سلاح، (که امام ع زنان را در روز عاشورا از این اقدام نهی کرد) سبک مردانه برای پیروزی است؛ اما گریاندن دشمن، عملاً به منزله اثبات پشیمانی دشمن، و رسوا کردن نفاق اوست که تا دیروز با ظاهری دین‌مدار به شعار «ای لشکریان خدا، سوار شوید و به سوی بهشت بشتابید» عمل می‌کرد! (مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۸۹) و با کشتن امام ع به خدا تقرب می‌جست! (صدوق، ۱۳۷۶، ص ۶۲) اگرچه دشمن تا دیروز می‌خندید، و از آوارگی و تحقیر اسراء لذت می‌برد، هنوز از کربلا بیرون نرفته، به خاطر کاری که کرده بود، گریه کرد؛ و خودش گریه نکرد بلکه حضرت زینب س آنان را گریانند. و این یعنی، اثبات پیروزی امام را به آینده تاریخ واگذار نکرد بلکه در همان صحرای کربلا و در حضور همان دشمنان پیروزی راه و رسم امام حسین ع را اثبات کرد. به نظر می‌رسد این از نمونه‌های مهم این مطلب است که زنی وظیفه اجتماعی خود (پیروزی بر دشمن) را انجام می‌دهد اما به سبکی زنانه.

یکی از مبانی مهم در ارتقای جایگاه اجتماعی زن، این است که از منظر اسلام، در عین قبول برابری زن و مرد، در عرصه‌هایی مدار فعالیتهای اجتماعی این دو را متفاوت بدانیم؛ یعنی توجه کنیم که نه تنها به لحاظ نقش فردی و خانوادگی، بلکه در عرصه

نقش آفرینی مستقیم اجتماعی نیز مواردی هست که با اینکه وظایف مشترکی برعهده زن و مرد هست، اما مدل نقش آفرینی آنها متفاوت می شود.

نتیجه گیری

این پژوهش با هدف تحلیل نقش حضرت زینب (سلام الله علیها) در مدیریت بحران واقعه عاشورا و بررسی ابعاد مسئولیت پذیری اجتماعی ایشان انجام شد. نتایج حاصل نشان داد که حضرت زینب، با بهره گیری از ایمان عمیق، آگاهی کامل از شرایط سیاسی و اجتماعی زمان خود، و شجاعت بی بدیل، توانست به عنوان رهبر کاروان اسراء، بحران های متعدد روحی، روانی و سیاسی پس از شهادت امام حسین (علیه السلام) را مدیریت کند و پیام قیام عاشورا را به جامعه منتقل نماید. این سیره عملی، نمود عینی پیوند میان تعهد دینی و مسئولیت اجتماعی است که می تواند الگویی پایدار و موثر در مواجهه با بحران های اجتماعی و سیاسی امروز باشد.

مقایسه یافته های این پژوهش با مطالعات پیشین نشان می دهد که نقش حضرت زینب به عنوان نخستین مبلغ نهضت عاشورا و مدیریت هوشمند بحران کمتر مورد تحلیل همه جانبه قرار گرفته بود و این تحقیق توانست به طور مفصل بر این ابعاد تمرکز کند. همچنین، تأکید بر ویژگی های شخصیتی حضرت زینب مانند صبر، شجاعت، والیت مداری و آگاهی، به عنوان عناصر کلیدی در مدیریت بحران، مکمل یافته های پژوهش های پیشین و تأکید بر اهمیت نقش زنان در تحولات اجتماعی است.

با توجه به اهمیت این موضوع، پیشنهاد می شود تحقیقات آتی به بررسی تطبیقی نقش زنان دیگر در مدیریت بحران های تاریخی و معاصر پرداخته و روش های کاربردی استفاده از آموزه های حضرت زینب در سیاست گذاری اجتماعی و فرهنگی امروز را مورد توجه قرار دهند. همچنین، تحلیل تأثیر الگوی مدیریتی حضرت زینب در حوزه های مختلف مانند آموزش، روان شناسی اجتماعی و مطالعات زنان می تواند به غنای علمی و کاربردی این حوزه کمک شایانی کند.

فهرست منابع

*قرآن کریم

۱. ابن جوزی، ابو الفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد، المنتظم فی تاریخ الملوک والامم، بیروت - لبنان، دارالکتب العلمیه ۱۴۱۲، ق
۲. ابومخنف، لوط بن یحیی، وقعه الطف، قم، جامعه المدرسین، ۱۴۱۷
۳. ابن ابی ضیفور، احمد بن ابی طاهر، بلاغات النساء، جلد اول، قم، الشریف الرضی، چاپ اول، ۱۳۲۶.ق
۴. تقی پور، ولی الله، علیزاده، محمد، نقش حضرت زینب (علیها السلام) در مدیریت بحران سیاسی مذهبی دوران اسارت، ۱۳۹۶.ه.ش
۵. پوررستمی، حامد، راهبرد شناسی مدیریت بحران در سیره زینب کبری (علیها السلام)، ۱۳۹۱.ه.ش
۶. پارسا، محمد علی، نقش حضرت زینب در تداوم پیام عاشورا، ۲۰۲۵م
۷. حائری مازندرانی، محمد مهدی، الکوکب الدر فی احوال النبی والبتول والوصی، ج ۱، قم: الشریف الرضی، چاپ اول، ۱۴۱۰.ق .
۸. حسینی کوهساری، سید اسحاق، پژواک اسارت واکاوی و تحلیل نقش حضرت زینب (علیها السلام) در حماسه ی حسینی، بی جا، بوستان کتاب، ۱۳۹۴.ه.ش
۹. خوارزمی موفق بن احمد، مقتل الحسین، جلد ۲، قم، انوار الهدی، ۱۴۲۳.ق
۱۰. سوزنچی، حسین، حضرت زینب (علیها السلام) و چگونگی نقش آفرینی اجتماعی زن مسلمان، ۱۳۹۵.ه.ش
۱۱. صدوق، (ابن بابویه) محمد بن علی الامالی، کمره ای، محمد باقر، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶.ه.ش
۱۲. رویفعی افریقی، ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم (ابن منظور)، لسان العرب، جلد ۱، چاپ اول، لبنان بیروت، دار احیا التراث العربی، ۱۴۰۸.ق .
۱۳. زبیدی، سید محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، چاپ اول، لبنان بیروت، دار الفکر ۱۴۱۴.ق .
۱۴. قزوینی، علامه سید محمد کاظم، زینب کبری از ولادت تا شهادت، ترجمه: کاظم حاتمی طبری، بی جا، پیام مقدس، چاپ پنجم، ۱۳۹۳.ه.ش .
۱۵. قائمی، علی، زندگانی حضرت (علیها السلام) رسالتی از خون و پیام، جلد ۱، چاپ سوم، بی جا، امید، ۱۳۷۶.ش
۱۶. عمید، دکتر حسن، فرهنگ نامه عمید، چاپ اول، تهران، رهیاب نوین هور، ۱۳۸۹.ه.ش .

۱۷. کاشانی، حبیب الله، تعلیقه کتاب تذکره الشهداء، ترجمه: عباس محمد قلیان، جلد ۱، بی جا، شمس الهدی، ۱۳۹۰ ه. ش.
۱۸. طبرسی، ابو منصور احمد بن علی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، مشهد، نشر المرتضی، ۱۴۰۳ ه. ق
۱۹. طبری، محمد بن جرید، جلد ۱۱، لبنان بیروت، بی نام، ۱۳۸۷
۲۰. عسکری، سید مرتضی، معالم المدرستین، کرمی، محمد جواد، جلد ۳، قم-ایران، دانشکده اصول الدین، ۱۳۸۶ ه. ش
۲۱. منصوری لاریجانی، اسماعیل، زینب کبری (علیها السلام) آور عاشورا، چاپ پنجم، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۵.
۲۲. مفید، محمد بن محمد، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق
۲۳. مطهری، مرتضی، حماسه حسینی، تهران، صدرا، ۱۳۷۹ ه. ش
۲۴. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الانوار، جلد ۱۱۱، لبنان بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۳۶۲ ه. ش
۲۵. نیشابوری، محمد ابن فتان، روضه الواعظین، جلد ۲، چاپ اول، قم، الشریف الرضی، ۱۳۷۵ ه. ش
۲۶. یعقوبی، احمد بن اسحاق، تاریخ یعقوبی، ترجمه: آیتی، محمد ابراهیم، جلد ۲، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۱ ه. ش